

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİSDİLLİ BƏDİİ MƏTNDƏ HİPERBOLANIN PRAQMATİK FUNKSİYASI

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Aytən Qorxmaz qızı Ağalarova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan Universitetinin Tərcümə və filologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Könül Elxan qızı Abdurəhmanova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

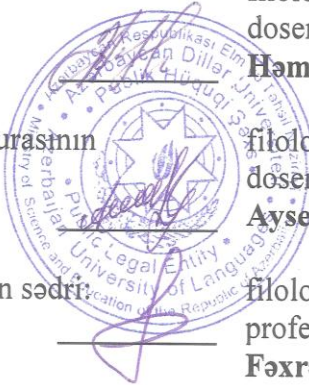
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Milana Yunis qızı Abbasova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədr müavini: filologiya elmləri doktoru,
dosent
Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

Dissertasiya şurasının
elmi katibi: filologiya elmləri doktoru,
dosent
Aysel İlqar qızı Məmmədbəyli

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru,
professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir inkişaf mərhələsində üslubiyyatın aktual vəzifələrindən biri bədii mətnlərdə ayrı-ayrı üslubi vasitələrin linqvistik təbiətinin və işlənmə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsidir. Bu cür tədqiqat bütövlükdə dil sisteminin və müəllifin fərdi üslubunun adekvat təsvirinə və izahına kömək edir.

Hər bir dilin öz lüğət tərkibi var və buraya çoxlu sayda məcazlaşmış söz və ifadələr də daxildir. Bu baxımdan ingilis dili də istisna deyil. Parlaq ifadəli və emosional xüsusiyyətləri sayəsində əksər məcazlar gündəlik danışqda, bədii, siyasi, media və digər diskurs tiplərində istifadə olunur. İfadəliliyi və emosionallığı artırmaq üçün müxtəlif diskurs tiplərində tez-tez istifadə olunan güclü praqmatik yükə malik məcaz vasitələrindən biri hiperboladır.

Mövzunun aktuallığı bizə belə deməyə əsas verir ki, son zamanlar dilçilərin diqqəti insanın emosional sferasının müxtəlif aspektləri ilə əlaqəli dilin xüsusiyyətlərinə yönəlmişdir. Dilçilik üçün insanın daxili dünyasının dildə necə yenidən qurulduğu, xarici aləmin onun tərəfindən necə qavrandığı, dilin emosional vəziyyəti necə çatdırdığı, bunun üçün hansı vasitələrdən istifadə edildiyi və mətndə necə həyata keçirildiyi vacibdir. Hiperbola insanın ətrafdakı reallığa emosional və qiymətləndirici münasibətini ifadə etməkdə ən zəngin potensiala malik məcaz dili vasitəsidir.

Müasir üslubiyyat və dilçilikdə hiperbollaşma texnikasının xüsusiyyətləri, eləcə də mətn daxilində işləməsi və linqvistik ifadə üsulları kifayət qədər öyrənilməmişdir. Beləliklə, dilçiliyin müasir inkişaf mərhələsində aktual vəzifələrindən biri də hiperbolanın üslub vasitələrinin funksiyalarını və onun linqvistik, eləcə də praqmatik mahiyyətini öyrənməkdir.

Qədim dövrlərdən bəri hiperbollaşma texnikasına həsr olunmuş üslubiyyatına dair bir çox elmi əsərlərin yazılmasına baxmayaraq, bu üslub hadisəsinin sistemli təsviri yoxdur, nəticədə bir çox cəhətlər bu gün öyrənilməmiş qalır.

Bədii diskurs əlavə konnotasiyalarla zəngin olan kəmiyyət münasibətlərinin obrazlı nominasiyası ilə xarakterizə olunur.

Stilistikada, ritorikada və ədəbi tənqiddə hiperbolanın təriflərində əsas söz “şişirtmə” sözüdür, lakin bu, hiperbolanın həmişə birmənalı şərh edildiyi anlamına gəlmir. Müəyyən bir hadisənin tərfi eyni hadisənin təyinatı ilə əvəz edildikdə, lakin daha çox sayda, daha çox formada və ya metaforik vasitə kimi hiperbolanı əvəzetmənin metonimik forması kimi xarakterizə etmək olar.

Hiperbola mürəkkəb və çoxşaxəli hadisə olan bədii mətndə bədii ifadə vasitəsidir. O, daim filoloqların və ədəbiyyatşünasların, psixoloqların, etnoqrafların və filosofların diqqət mərkəzindədir. Hiperbola ifadənin emosional ekspressivliyini artıran, ifadə və ya cümlə səviyyəsində obyektin, hadisənin, prosesin əlamətinin böyük və ya kiçik ölçüsünün xüsusi, qeyri-real, şişirdilməsi xarakterinə əsaslanan linqvistik və üslubi vasitə kimi müəyyən edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, hiperbola təkcə qəsdən, obrazlı şişirtmə texnikasını deyil, həm də nitq vasitəsinin xüsusiyyətlərini aşağı qiymətləndirmə texnikasını ehtiva edir. Hiperbola həddən artıq şişirtməyə əsaslanan bədii təsvir vasitəsidir. Hadisələrin, hisslərin, təsvir olunan hadisənin gücünün, mənasının və ya ölçüsünün şişirdilməsindən ibarət obrazlı ifadəsi, eləcə də təsvir olunan obrazın zahiri təsirli təqdimat formasıdır. Hiperbola ideallaşdırıcı və alçalıcı ola bilər.

Bədii mənbələrin təhlilinə əsasən vurğulamaq olar ki, mövzu ilə bağlı kifayət qədər materiallar işlənib hazırlanmışdır. Son illərdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, tədqiqatçılar üçün müxtəlif sahələr üzrə terminləri bilmək böyük üstünlüklər qazandırır. Araşdırılmış problemin tədqiqinə həsr olunmuş elmi ədəbiyyatların təhlili əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, bu problemin müxtəlif aspektləri tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır.

Aristotelə görə uğurlu hiperbolalar metaforlardır. O, qəzəbin təsiri altında işlədildiyi üçün “uşaq təbiəti” olan hiperbolalar haqqında da yazmışdır. Hiperbolalar ritoriklər tərəfindən geniş istifadə olunur. Lakin, o, yaşlı insanların bundan istifadə etməməsini vurğulamışdı.

Ş.Балли “Французская стилистика”¹ adlı kitabında şifahi diskursda

¹ Балли, Ш. Французская стилистика / Ш.Балли, – Москва: Изд-во иност. лит., – 1961. – 394 с.

mübaligə hadisəsini təsvir etməyə ən çox diqqət yetirmişdir. İsveçrəli dilçi şifahi diskursda işlənən ifadə vasitələri arasında hiperbolaya xüsusi yer vermiş, bu hadisənin əsasının dildənkənar müstəvidə olduğunu göstərmişdir.

I.R.Galperinin “Stylistics in English”² dərsliyində ingilis dili üslubiyatının ümumi problemlərini əks etdirilir və ingilis dilinin lüğət tərkibinin stilistik təsnifatı verilir. Bu əsərdə metafor, metonimiya ilə yanaşı hiperbolanın fonetik, leksik və leksik-frazeoloji ifadə vasitələri təsvir edilmişdir. Cümlənin hüdudlarından kənara çıxan nitq hissələrinin sintaktik ifadə vasitələri və linqvistik tərkibinin problemləri nəzərdən keçirilir. Kitabda illüstrativ mətn materialı var.

L.P.Krısın öz tədqiqatlarında belə nəticəyə gəlir ki, **hiperbola** – yəni qəsdən şişirtməyə əsaslanan ifadə forması – nitqdə iki əsas məqsədə xidmət edir: birincisi, dinləyicinin diqqətini konkret bir hadisə və ya xüsusiyyətə yönəltmək; ikincisi isə bu hadisə və ya xüsusiyyət barədə dinləyicidə qəsdən şişirdilmiş və emosional təsirli bir təsəvvür yaratmaq. Bu cür üslubi vasitə, danışanın fikrini daha vurğulu və yadda qalan şəkildə çatdırmasına xidmət edir³.

C.H.Şelton “Teaching About Hyperbole Guest”⁴ kitabında vurğulanır ki, hiperbolanın təlqinedici xarakteri onun siyasi diskursda inandırıcı funksiyasının həyata keçirilməsinin açarıdır. Mübaligənin yaratdığı təsvirlərin təsiri altında şişirdilmiş təsvir obyektini öz real xassələrindən kəmiyyətə, bəzi hallarda isə keyfiyyətə fərqlənən xüsusiyyətlər əldə edir.

Tədqiqatın obyektini və predmetini. Tədqiqatın *obyektini* ingilisdilli bədii mətnlərdə və məcaz dilində hiperbolanın işlənmə xüsusiyyətləridir. Tədqiqatın *predmetini* isə ingilisdilli müasir bədii mətnlərdə hiperbolanın praqmatik funksiyalarının müəyyən olunmasıdır.

² Galperin, I.R. Stylistics in English / I.R.Galperin. – Moscow: Higher School, – 1997. – 335 p.

³ Крысин, Л.П. Гипербола в художественном тексте и в быденной речи: Язык художественной литературы // Литературный язык: Сб. к 80-летию М.Б.Борисовой. – Саратов, – 2006. – с.112-120

⁴ Shelton, J.H. Teaching About Hyperbole Guest / J.H.Shelton. – London, – 1992. – 267 p.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın *məqsədi* ingilisdilli müasir bədii mətnlərdə hiperbolanın praqmatik funksiyalarını təhlil edərək onun dil, üslub və təsir sahəsindəki rolunu araşdırmaqdır.

Tədqiqat aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməyi hədəfləyir:

1. Məcəz dili və onun elementlərinin müəyyən edilməsi;
2. Hiperbolanın digər məcəz dili elementləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin vurğulanması;
3. Bədii mətndə hiperbolanın üslubi vasitə kimi rolunun müəyyən edilməsi;
4. Bədii mətndə hiperbolanın üslubi xüsusiyyətlərinin zənginliyinin praqmatik amil kimi qeyd olunması;
5. Hiperbolanın təsiretmə vasitəsi kimi müəyyən edilməsi;
6. Hiperbolanın inandırma vasitəsi kimi təhlil olunması.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində deskriptiv (təsviri) metod, komparativ (müqayisəli) metod, kontekstual analiz, struktural-semiotik analiz, üslubi-praqmatik analiz, diskurs analizi və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Üslubiyyətə dair əsərlərdə əsasən hiperbolanın mahiyyəti haqqında onun tərifindən və kiçik illüstrativ materialın təhlilindən kənara çıxmayan qısa şərhlərə rast gəlinir. Buna baxmayaraq, hiperbolanı nəzərdən keçirmək üçün bu müxtəlif yanaşmalar şərti olaraq iki əsas istiqamətdə birləşdirilə bilər:

– hiperbolanı onun yaranması və ya emosional qavranılması zamanı baş verən psixi proseslər baxımından nəzərdən keçirən psixoloji istiqamət;

– hiperbola modelinin həyata keçirilməsinin linqvistik yollarını, diskursda ifadə olunan hiperbolanı və onun komponentləri arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirən linqvistik istiqamət.

2. Bədii mətn müəllifləri ifadəliliyi artırmaq, qəhrəmanın obrazlı xarakteristikası və onun canlı və fərdi fikrini yaratmaq üçün hiperboladan istifadə edirlər. Bu məcəzın köməyi ilə müəllifin xarakterə münasibəti təzahür edir və ifadə haqqında ümumi təəssürat yaranır.

3. Hiperbolaya praqmatik və koqnitiv baxımdan araşdırıldıqda şifahi konnotasiya və işarələrin şərhı, sözləri kontekstdə başa düşmək, mənanın söz birləşmələri, cümlələr, abzaslar və mətn hissələri ilə əlaqələndirilməsi kimi xüsusiyyətlərlə yanaşı, yazıçının bədii mətndə işlətdiyi bağlayıcı vasitələr, habelə onun yaratdığı qavrama xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

4. Yaradıcı mübalığəyə özünəməxsus effekt verən metafor və metonimiya oxucunun oxuduqları məzmunu dəyərləndirməsinə zəmanət verir. İngilis dilindəki müxtəlif janrlara aid bədii mətnlərdə bu ritorik vasitələrə geniş şəkildə müraciət olunur. Yazıçılar bu bədii fiqurlar vasitəsilə çatdırmaq istədikləri fikir və ideyanı həm düşündürücü, həm də estetik baxımdan zövqverici formada oxucuya təqdim etməyə nail olurlar.

5. Yazıçı, ifadəliliyi və obrazlılığı gücləndirmək məqsədilə hiperboladan istifadə edərkən yalnız metafor və metonimiyaya deyil, digər bədii nitq fiqurlarına da müraciət edir. Yazıçının bu cür ifadə vasitələrinə müraciət etməsinin səbəblərindən biri, çatdırmaq istədiyi fikri daha inandırıcı, yadda qalan və estetik baxımdan zövqverici şəkildə təqdim etmək istəyidir. Təzad, epitet, təşbeh, mübalığə, kiçiltmə, asendeton, polisendeton kimi nitq fiqurları bədii diskursun ifadəliliyinin yaradılması və artırılmasında, eyni zamanda bədii diskursun digər diskurs tiplərindən fərqləndirilməsində məxsusi rola malikdirlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Hiperbola bir sıra mütəxəssislər tərəfindən tədqiqata cəlb edilmişdir. Ancaq bu araşdırmalar başqa istiqamətdən (əsasən üslubi) təhlil edilmişdir. Dissertasiya işində ölkəmizdə ilk dəfə olaraq ingilisdilli müasir bədii mətnlərdə hiperbolanın praqmatik funksiyası araşdırılmışdır. Bu cəhətdən dissertasiya işi bu mövzuda aparılacaq araşdırmalarda mənbə rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində ingilisdilli bədii mətnlərdə hiperbolanın praqmatik funksiyasının araşdırılması onun nəzəri əhəmiyyətini vurğulayır. Bu cəhətdən aparılan tədqiqat işi gələcəkdə tələbələrin dissertasiyada əks olunmuş mövzulardan öz elmi araşdırmaları məqsədilə mənbə kimi istifadə etmələri üçün yararlıdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətinə gəldikdə isə, dissertasiya işindən seminarlarda, konfranslarda, mühazirələrdə və elmi cəmiyyətlərdə tələbə, magistrant və müəllimlər tərəfindən istifadə oluna bilər. İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatının müxtəlif sahələrinin araşdırılmasında, praqmatika və diskurs təhlilinin aparılmasında, ingilis dilinin tədrisi prosesində, müxtəlif yazı materialları əsasında dil və üslubiyyat arasındakı əlaqələrin araşdırılması prosesində dissertasiya işindən əldə olunan nəticələrdən istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas məzmunu iddiaçının Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallarda, beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli elmi praktik konfransların materiallarında dərc olunmuş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Universitetinin Tərcümə və filologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 6 səhifə 10085 işarə, I fəsil 38 səhifə, 68292 işarə, II fəsil 40 səhifə, 70350 işarə, III fəsil 32 səhifə 60063 işarə, nəticə hissəsi 4 səhifə, 6641 işarədir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 215431 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş hissəsində** mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi, işin ümumi həcmi şərh olunmuşdur.

Dissertasiyanın **I fəslində** “**Hiperbola məcaz dili elementi kimi**” adlanır. Bu fəsildə məcaz dili və onun elementləri, eləcə də

hiperbolanın digər məcaz dili elementləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılmışdır.

Dilin təsvirləri dil haqqında müxtəlif ifadələrdə yer alan fikirlər toplusudur. Bu cür ifadələrdə əsas məsələ dilin mahiyyətini, dəyərini, insanların ünsiyyətində, mədəniyyətində, yaradıcılığında rolunu xarakterizə etməkdir. Terminologiyamızda diskurs dilin (nitqin) ifadələrin predmetinə çevrildiyi, buna görə də bu və ya digər şərhini aldığı insanların ünsiyyət və fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsidir. Qeyd edək ki, hər hansı mümkün diskursda dil ya nitq subyektinin ana dilində, ya da onun üçün qeyri-ana dildə müəyyən edilir. Bu cür kontekstlər metalingvistik adlanır. Onlar dilin digər əsas funksiyaları (kommunikativ, əqli, koqnitiv, tənzimləyici, emosional-ekspressiv, etnik, estetik və s.) ilə yanaşı fərqlənən metalingvistik funksiyasını həyata keçirirlər. Məhz metalingvistik funksiya sayəsində dilçilik bütün bölmələri ilə yaranıb və mövcuddur, çünki o, xalqın lingvistik özünüdərkini və lingvistik özünü identifikasiyasını təcəssüm etdirir⁵.

A.Məmmədzaadənin qeyd etdiyi kimi, məcaz dilin əsas kateqoriyalarından biridir. Onun yaranması insanın emosional və estetik düşüncə tərzini ilə bağlıdır. Bu səbəbdən məcazlar insan psixologiyası ilə sıx əlaqəlidir. Məcazlara xüsusilə satirik janrlarda tez-tez rast gəlinir, çünki onların ifadə gücü istehza və ironiya kimi üslubi vasitələrin təsirli şəkildə çatdırılmasında mühüm rol oynayır⁶.

Məcazlar sisteminin təşəkkülündə əsas yer frazeologizmlərə məxsusdur. Onlar forma və məzmun baxımından cümləyə bərabər olub, tam fikir bildirir və kommunikativ vahid kimi atalar sözləri ilə məsəllər fərqlənir. Atalar sözləri və məsəllər bir qrupa, aforizmlər, qanadlı ifadələr və sitatlar isə ibarə tipli vahidlər sırasına daxildir. Atalar sözləri və məsəllər xalqın yaşayış tərzini, dünyagörüşünü və adət-ənənələrini obrazlı şəkildə əks etdirən tam sintaktik vahidlərdir. Bu vahidlərin əsas xüsusiyyəti onların cümlə formasında qurulması və bütöv mətndə və ya onun bir hissəsində obrazlılıqla yanaşı emosionallığı artırmaq məqsədilə istifadə edilməsidir. Məsələn, bəzi

⁵ Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor / G.Lakoff, & M.Johnson. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1992. – p.27.

⁶ Məmmədzaadə, A. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin üslublar sistemi və məcazlar / A.Məmmədzaadə. – Bakı, – 2019. – s.47.

atalar sözləri müstəqil cümlə kimi çıxış edir və cümlə üzvü funksiyasını daşımır.

• *Many hands make light work* – Birlikdə görülən iş daha asan başa gəlir → Azərbaycan dilində bu fikrə uyğun atalar sözü: El gücü, sel gücü.

• *No fence against a fail* – Qismətin qarşısını almaq mümkün deyil → Mədəni uyğunluq baxımından Azərbaycan atalar sözləri: Olacağa çarə yoxdur və ya Yazıya pozu yoxdur.

• *Wealth is nothing without health* – Sağlamlıq olmadıqda var-dövlətin dəyəri qalmaz → Azərbaycan xalq hikmətində bu fikrə uyğun deyim: Neynirəm qızıl teşti, içinə qan qusum⁷.

Müasir linqvistik ədəbiyyatda hiperbolanın bir üslubi fenomen olaraq bir sıra tərifləri mövcuddur. Hiperbola danışan üçün aktual olan bir obyektin, hadisənin və ya hərəkətin ölçüsünün real və qeyri-real şişirdilmiş kəmiyyət xüsusiyyətlərinin təzadlı müqayisəsinə əsaslanan qəsdən, obrazlı şişirtmə və ya azaltmanın linqvistik təsvir vasitəsidir və eyni zamanda, hər iki ifadəni gücləndirməyə xidmət edir. Bundan əlavə, dilçilik təliminin indiki inkişaf mərhələsində hiperbola aşkar və düşünülmüş mübaligədən ibarət stilistik vasitə kimi qəbul edilir. S.A.Tixomirovun fikrincə, bu texnikanın əsas məqsədi ekspressivliyin intensivləşdirilməsi, həmçinin mərhələli kateqoriyanın həyata keçirilməsidir. Hiperbola yüksək dərəcədə semantik valentliyə malikdir və sinkretizm sahəsi təşkil edir. Alimin fikrincə, hiperbola bədii kontekstdə məhsuldar olan və müxtəlif linqvistik ifadə tərzlərinə xas cəhətləri özündə birləşdirən üslubi vasitədir⁸.

Hiperbola anlayışını müxtəlif nəticələr kontekstində tədqiq etdikdən sonra bu texnikanın mənası haqqında aydın təsəvvür əldə etmək olar, çünki təriflərin və təsvirlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, yuxarıda qeyd olunan tədqiqatçıların hamısı bir məsələdə razılaşırlar: hiperbola yalnız mətnə parlaq rəng verməyə kömək edən bir üslub hadisəsi deyil, oxucunun qavrayışına təsir etmək, onun düşüncələrini

⁷ Dijk, T.A. Van. Society and Discourse. How Social contexts control text and talk / T.A. Van. Dijk. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2009. – p.49.

⁸ Тихомиров, С.А. Гипербола в градуальном аспекте: / Дис. канд. филол. наук/ – Москва, 2006. – с.103.

və hissələrini müəyyən bir istiqamətə yönəltmək xüsusiyyətinə malik olan texnikadır, bunun nəticəsində müəlliflə oxucu arasında müəyyən emosional əlaqə qurulur.

Hiperbollaşma texnikasının öyrənilməsinin indiki mərhələsində aşağıdakı prinsipə görə əsas təsnifatı mövcuddur: bədii hiperbol və linqvistik hiperbol. Danışq nitqində işlənən linqvistik *hiperboliya all, every* kimi əvəzliliklərin işlədilməsi ilə xarakterizə olunur; rəqəmlər: *a hundred, a thousand*; konkret və mücərrəd isimlər: *cosmos, sea, rain*; sifətlər: *tremendous, gigantic, countless* və s. Adi (danışq) hiperbolalar sabitlik qazanmış, məcazi mənaları işlənmə normasına çevrilmiş, tez-tez işlədilməsi nəticəsində obrazlılığını itirmişdir.

Bədii hiperbola – hiperbolik ölçünün təyin edilməsinin fərdi müəllif ixtirası olduğu və normaya çevrilmiş vasitələrdən götürülmədiyi bir hadisədir. Hiperbolik ölçü, bir qayda olaraq, ifadələr, sadə və ya mürəkkəb cümlələr səviyyəsində ifadə tapır. Bu tip hiperbolanın adi haldan fərqli olaraq təsviri var. Bədii hiperbola bədii söz ehtiyatı ilə xarakterizə olunur, məsələn, *world, significance, height* sözləri *strong, gorgeous* və s. sifətlərlə birləşir. Həmçinin, *break, burst, sink, jump* kimi fellərin işlədilməsi bu tip frazeoloji ifadələr üçün səciyyəvidir. Məsələn: “*One's heart sank into one's boots – one's heart dropped to one's feet.*” (*Ürəyi ayağının altına düşdü.*)

Bədii hiperbolanın ifadə planı müəllifin istəyindən asılı olaraq dəyişə bilər və metafor, metonimiya və s. çevrilə bilər. Qiymətləndirmə və emosionallıq bədii hiperbolanın semantikasında öz əksini tapır, bir-biri ilə sıx əlaqəyə girir və ekspressivliyi təmin edərkən onun kəmiyyət və keyfiyyət pragmatik aspektlərini gücləndirir.

İngilis və Azərbaycan dillərində sabit müqayisələr içərisində milli xüsusiyyət daşıyan frazeoloji leksika nisbətən az yer tutur. Hər iki dildə insan xarakterini ifadə etmək üçün həm heyvan obrazları, həm də artefakt adları işlədilir. Lakin cansız əşyalarla, situasiya və təbiət hadisələri ilə bağlı təsvirlərdə, əsasən artefaktlara aid obrazlara üstünlük verilir.

İnsana məxsus xüsusiyyətlərin ifadəsində heyvan adları və mifoloji obrazlar həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində oxşar və ya eyni mənalarla istifadə olunur. Bu uyğunluq, əsasən, müqəddəs mənbələrlə bağlılıqla izah oluna bilər. Məsələn: “*as old as Adam*” – dünya qədər qədim, “(*as*) *deaf as an adder*” – kötük kimi kar, “(*as*) *patient as Job*” – Yaqub qədər səbirli, “(*as*) *old as hills*” – dağlar qədər yaşlı kimi ifadələrdə bu cür paralelliklər özünü göstərir.

Hər iki dildə heyvan adları tez-tez simvolik anlamlar daşıyır. Məsələn, şir – cəsarət, tülkü – hiyləgərlik və hazırcavablıq, pələng – vəhşilik, arı – zəhmətsevərlik, öküz isə güc və qüvvə ilə assosiasiya olunur. Bu mənalar aşağıdakı frazeoloji birləşmələrdə aydın görünür: *as cunning as a fox* – tülkü kimi hiyləgər, *as fierce as a tiger* – pələng kimi vəhşi, *as bold as a lion* – aslan kimi cəsarətli, *as busy as a bee* – arı kimi zəhmətkeş, *as strong as an ox* – öküz kimi güclü.

Bununla yanaşı, hər iki dil arasında bəzi simvolik fərqliliklər də mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan dilində passivlik və əqli zəiflik *qoyun* və *toyuq* kimi heyvan adları ilə ifadə olunduğu halda, ingilis dilində eyni məna *goose* (qaz) və *mule* (qatır) ilə verilir.

Eyni zamanda, Azərbaycan dilində zəhmətkeşlik daha çox *arı* və *at* obrazları ilə əlaqələndirilir, ingilis dilində isə bu vəziyyətdə quşlarla bağlı metaforik obrazlara üstünlük verilir⁹.

Nəticə etibarını ilə deyə bilərik ki, hiperbola elə ritorik vasitələrdən biridir ki, ondan qaçmaq mümkün deyil, çünki o, düşüncənin tam tərkibinə daxil olur. Hiperbola, auditoriyada emosional reaksiya yaratmaq üçün bəzi real vəziyyətləri böyüdən və ya minimuma endirən şişirdilmiş linqvistik forma kimi müəyyən edilir. Bu, şeylərin həqiqətən olduğundan daha böyük və ya daha az, daha yaxşı və ya daha pis olduğunu təmsil edir. Bir növ bədii vasitə kimi, hiperbola bənzətmə və metafor kimi digər nitq fiqurları ilə qarışdırıla bilər. Bundan əlavə, hiperbola gündəlik dil istifadəsinin ən ümumi xüsusiyyətlərindən biridir. Hiperbola, şübhəsiz ki, yazıçılara oxuculara dünyanın gözəlliyini yaşatmağa və eyni vaxtda bir çox nitq məqsədlərinə nail olmağa imkan verən mühüm və əvəzəlməz yardımçıdır. Yazıçılar bu cür ritorik fiqurlardan istifadə edərkən real

⁹ Hajiyeva, A.K. English Stylistics / A.K.Hajiyeva. – Bakı: Science and Education, – 2015. – p.78.

dünyanı yüksəldirlər. Bu, hiperbolanın azalma ilə deyil, gücləndirilməsi ilə əlaqələndirilməsinin səbəblərini izah edir. Bununla belə, həddindən artıq şişirtmə sözün əsl mənasında qəbul edilməməlidir.

Dissertasiyanın “**Hiperbola üslubi vasitə kimi**” adlanan II fəslində bədii mətndə hiperbolanın üslubi vasitə kimi rolunun təhlili aparılmış, bədii mətnə hiperbolanın üslubi xüsusiyyətlərinin zənginliyi pragmatik amil kimi tədqiq edilmişdir.

Hiperbola nitq fiqurudur və qəsdən şişirtmə vasitəsilə yüksək effekt yaradan ədəbi cihazdır. Hiperbola tez-tez cəsarətlə şişirdilmiş və ya hərfi mənada doğru olmaq niyyəti olmadan vurğulamaq ifadə edən ifadədir. Ritorika və ədəbiyyatda hiperbola tez-tez istifadə olunur, ciddi, komik və ya ironik təsirlər yaradır. Hiperbola, müəllifin xüsusi sözlərdən istifadə etdiyi ədəbi fiqur kimi də istifadə edilir. Daha böyük bir ifadə yaratmaq üçün ifadənin əsas mahiyyətini şişirdən və vurğulayan ifadələr, daha nəzərə çarpan təsir vasitələrindən istifadə edilir. Hiperbolanın məqsədi həyatdan daha böyük təsir və həddindən artıq stress yaratmaqdır. Bu cür cümlələr ümumiyyətlə praktiki olmayan bir hərəkəti və ya hissləri ifadə edir, real olaraq mümkündür və ya inandırıcıdır, lakin bir emosiyayı vurğulamağa kömək edir¹⁰.

Hiperbola da mübaliğədir, lakin o, çox vaxt həddən artıq ifadə və onun nəzərdə tutulan təsirindən daha ifrat olur, ədəbi və ya ritorik alət kimidir. Həm hiperbola, həm də şişirtmə nitq fiqurlarıdır və hərfi mənada başa düşülməlidir. Hiperbola ədəbiyyatda və ritorikada sadəcə forma deyil, obrazlı dildən bir vasitə kimi istifadə olunur.

Ədəbiyyatda hiperbola mühüm rol oynayır, çünki o, nitqimizi canlandırır və müəllif və ya təhkiyəçi kimi mətn bizə emosional və ruhi vəziyyət verir. Bu onlara hekayənin şifahi mühitini aydın və düzgün təqdim etmək imkanı verir.

Hiperbolanın əsas funksiyası – mətnə parlaqlıq, emosionallıq və etibarlılıq verməkdir. Bundan əlavə, o, tez-tez yumoristik yazıçıların əsərlərinin qəhrəmanları üçün satirik obrazlar yaratmaq üçün oxucuya öz təxəyyülündə həyata qaytarmaq imkanı yaradır.

¹⁰ Broeck, R. The Limits of Translatability Exemplified by Metaphor Translation // Duke University Press, – 1981. Vol. 2, No.2, – p.75.

Mətnə hiperbolanı tapmaq çox sadədir. Nümunələrə baxaq: *“The girl's eyes were as wide as saucers.”* (Qızın gözləri nəbəki kimi açılmışdı.) – bu ifadə təəccüb və qorxu halını şişirdilmiş şəkildə təsvir edir; *The dog was as big as an elephant.”* (İt fil kimi böyük idi.) – burada isə iti nəhəng ölçüdə təsvir etməklə hiperbolik bənzətmə qurulur¹¹.

Bütün bu ifadələr görünən bir reallığa uyğun deyil, çünki küçədə belə bir iri gözlü qızla və ya fil boyda bir itlə rastlaşmırsınız, çünki təbiətdə onlar da yoxdur və ola da bilməzlər. Bunlar üslub üçün istifadə edilən ən sadə nümunələrdir. Metafor və hiperbola tez-tez istifadə olunan ədəbi vasitələrdir. Yazıçı hər şeyi müqayisə etmək üçün metafordan istifadə edir. Bəzən qeyri-adi bir müqayisə yaranır. Bəzən həddən artıq ifadə kimi görünür.

Hiperbolaya aid aşağıdakı nümunələrə nəzər salaq:

“There are hundreds of reasons why I'm still trying to get an education.”

*“Grandfather has a thousand wounds, yet he still tends the garden.” “You wouldn't believe it – I saw a man so huge yesterday. Not even a man ... more like an elephant!”*¹².

Burada hiperbola müqayisə elementi ilə əlaqələndirilir. Çəkisi ilə insan filə bənzəyir.

*“Sit down, work, you'll find a million!” – This expression carries an ironic tone. The speaker deliberately exaggerates the likelihood of the other person making a profit, essentially mocking them through overstatement. “Masha did not go to college, do you think? Yes, everyone knows this!” – In this case, lexical hyperbole is used to create emphasis, relying on a phrase that is assumed to be commonly known to achieve a rhetorical effect. However, it's clear that this is not objectively true, as people from another city may neither be aware of Masha's situation nor have any interest in it”*¹³.

¹¹ Хартунг, В.Ю. Гипербола как один из приемов создания художественного пространства англоязычной литературной сказки // Вопросы современной филологии в контексте взаимодействия языков и культур: IV Международная научно-практическая конференция. – Оренбург: ОГПУ, – 2021, – с.167.

¹² Swift, J. Gulliver's Travels / J.Swift. – London, – 2005. – p.109.

¹³ Yənə orada, – s.168.

Satiristlər tez-tez bir məqamı vurğulamaq və oxucunun diqqətini ictimai-siyasi və ya iqtisadi problemə çəkmək üçün hiperboladan istifadə etmişlər. Təəssüf ki, Sviftin dövründə onun hərfi şərhini edən insanlar var idi. Bu, aristokratiyanın bəzi üzvləri arasında əks reaksiyaya səbəb oldu, onun hiperbolası səhv başa düşüldü.

Bu üslub yazıçılara öz nitqini obrazlı və ifadəli etməyə imkan verir, oxucunun diqqətini istənilən mövzuya yönəldir, təsvir olunan obyektin və ya şəxsin xüsusiyyəti və ya xüsusiyyəti burada əks edilir. Bundan əlavə, bu, qəsdən şişirtmə idi, baş verənlərə münasibət bildirmək üçün müəllif burada öz üslubunu əks etdirir.

Müəllif hiperboladan istifadə edərkən, oxucunun bu şişirtməni məqsədli bir üslubi vasitə kimi qəbul edəcəyini gözləyir. Başqa sözlə desək, bədii hiperbola, onu yaradanla onu qavrayan arasında sözsüz bir anlaşmanı əhatə edir – hər iki tərəf ifadənin məcazi bir mənə daşdığını anlayır. Bu üsul, hadisələrə münasibəti daha emosional, canlı və vurğulanmış formada təqdim etməyə xidmət edir.

Beləliklə, danışq dilində və bədii mətndə işlənən hiperbolalar əsasən müqayisə və obraz yaratma prinsipinə əsaslanır. Lakin fərq ondadır ki, gündəlik nitqdə hiperbolik ifadələr, adətən, dildə mövcud olan sabit modellər və ya klişələr vasitəsilə qurulur, bədii mətndə isə müəllif bu vasitəyə fərdi yanaşaraq, yaratdığı ifadənin orijinallığını və bədii gücünü artırmağa çalışır.

Hiperbolaya yalnız koqnitiv deyil, eyni zamanda praqmatik baxımdan da yanaşmaq mümkündür. Bu yanaşma kontekstin, yəni ünsiyyətin baş verdiyi şəraitin hiperbolik ifadələrin mənasına təsirini ön plana çıxarır. Bədii üslubda işlədilən hiperbolalar, çox zaman yeni praqmatik mənə qatları yaradır. Bu nöqteyi-nəzərdən hiperbolaya yanaşdıqda, müəllifin mətndə vasitəsilə hadisələrə münasibətini və onun baxış bucağını müəyyənləşdirmək lazım gəlir.

Mental mexanizm kimi isə hiperbola, oxucunun təfəkkür fəaliyyətini stimullaşdırır, iki fikir və ya obyekt arasında yeni əlaqələri və oxşarlıqları müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Bu səbəbdən də, daha əvvəl təhlil olunan yazıçılar – E.Hemingway, F.Scott Fitzgerald, Ray Bradbury, Toni Morrison və O. Henry – öz yaradıcılıqlarında gizli müqayisələr və hiperbolik ifadələrə geniş yer

vermişlər.

“About Gatsby? No, I haven’t,” I said. “I only mentioned that I’d been doing a little checking into his background.”

“And you discovered he went to Oxford,” Jordan added, trying to be helpful.

“Oxford!” he exclaimed, clearly skeptical.

“As if! The man walks around in a pink suit.” “Still, he claims he’s from Oxford.”

“Yeah, probably Oxford, New Mexico or some place like that,” Tom said with a sneer¹⁴.

“The saint pendant dangled over my uniform, and I loosened the neckline of my tunic, unbuttoned my shirt collar, and tucked it gently beneath, close to my chest”¹⁵.

“What I mean is the human body – real flesh that longs for love. Feet that crave both rest and dancing; backs that desire ease; shoulders that yearn to be embraced – by strong arms, believe me”¹⁶.

Hiperbola bədii üsluba özünəməxsus çalar qatır və oxucunun mətnə estetik həzzlə yanaşmasına imkan yaradır. Yuxarıda təqdim edilən nümunələr göstərir ki, XX əsr Amerika ədəbiyyatında müxtəlif janrlarda qələm çəkən yazıçılar bu ritorik vasitədən geniş miqyasda bəhrələnməmişlər. Onlar bu ifadə vasitəsilə fikirlərini həm düşündürücü, həm də estetik baxımdan təsirli şəkildə ifadə etmişlər. Toni Morrison, F. S. Fitzgerald, Ray Bradbury, Ernest Hemingway və O. Henry kimi tanınmış müəlliflər bu ritorik fiqurları öz bədii ifadələrində ustalıqla tətbiq etmişlər. Belə nəticəyə gələ bilərik ki, hiperbola bədii təəssüratı artıran, reallıqdan fərqli ötürülə bilən məna ilə təxəyyülü oyadan stilistik cihazdır. İngilis dilində hiperbola süni kimi qəbul edilir, bu da həqiqəti görməyi çətinləşdirir.

Dissertasiyanın 3-cü fəslü **“Bədii mətnə hiperbola təsiretmə və inandırma vasitəsi kimi”** adlanır. Bu fəsildə hiperbola təsiretmə vasitəsi kimi, həmçinin hiperbola inandırma vasitəsi kimi tədqiq

¹⁴ Fitzgerald, F.S. Great Gatsby / F.S.Fitzgerald. – Istanbul: MK Publications, – 2017. – p.88.

¹⁵ Hemingway, E. A farewell to Arms / E.Hemingway. – Arrow Books Ltd, – 1994. – p.102.

¹⁶ Morrison, T. Beloved / T.Morrison. – New York: Vintage, – 2004. – p.113.

olunmuşdur.

Hiperbola (yunanca *gyperbolē* – şişirtmə, artıqlama) təsvir olunanın ölçüsünün, gücünün, gözəlliyinin, dəyərinin şişirdilməsindən ibarət obrazlı ifadədir. Parlaq və təsirli bir şəkil yaratmaq üçün istifadə olunur. Həmişə emosional rəngdə olan danışıq nitqində belə şişirtmələr tez-tez baş verir: *min bağışlanma diləyirəm; ölümdən qorxmaq; çox qəzəbli; hədsiz dərəcədə bağlı, onu görmək üçün dünyanı verəcəyəm*. Bədii ədəbiyyatda yazıçılar ifadəliliyi artırmaq, qəhrəmanın obrazlı xarakteristikası, onun canlı və fərdi ideyasını yaratmaq üçün hiperboladan istifadə edirlər. Hiperbolanın köməyi ilə müəllifin xarakterə münasibəti açılır, ifadə haqqında ümumi təəssürat yaranır¹⁷.

Hiperbolada, bəlkə də digər cihazlardan daha çox, aralarındakı fərq emosional məna və emosional rəngləmə mövcuddur. Hiperbolada sözlər öz yerini saxlayır mövzu-məntiqi məna verir, lakin bütün ifadəyə məntiqsizlik verir, emosional konnotasiya (rəngləmə) özünü göstərir. Bir oksimoronda, əksinə, ifadənin məntiqsizliyi birləşmənin tərkib hissələrindən birinin mövzu-məntiqi mənasını sıxışdırmaqla xaric edilir, üstəlik, bu bastırma emosional əhəmiyyətin artmasına səbəb olur.

Ədəbi vasitə kimi hiperbola yaradılmışın subyektivliyini vurğulayır, təsvir, onun qəsdən konvensionallığı burada özünü göstərir. Lakin bununla yanaşı, hiperbolanın əsasını reallıq və bədii hadisələrin qiymətləndirilməsi təşkil edir. Rəssam, sanki, təsvir olunan hadisələri böyük, üstün dərəcəyə qaldırır, onları böyüdü; O, oxucuları aldatmır, əksinə onlar üçün köçkün nisbətlər dünyası yaradır, şişirdilmiş ehtiraslar, onlara bu dünyaya sirayət edir, güvən reaksiyasına səbəb olur. Bu təxəyyülü stimullaşdırır, vurğulanan xüsusiyyətlərə diqqət yetirməyə vadar edir, hadisələr, ədəbi qəhrəmanların xarakter xüsusiyyətlərini işıqlandırır. Hiperbola sadə mənada yalan deyil. A.A.Potebnya yazır: “*Yalan hiperbolaya aiddir, komediyaya ironiya kimi özünü göstərir*”¹⁸.

¹⁷ Виноградов, В.В. Избранные труды. О языке художественной прозы / В.В.Виноградов. – Москва, – 1980. – с.246.

¹⁸ Потебня, А.А. Теоретическая поэтика / А.А.Потебня. – Москва, – 1990. – с.41.

Hiperbola birbaşa, məhdudiyətsiz bir reallığın emosional qiymətləndirilməsinin intensivliyini ifadə edən konvensiyalarda əks olunur. Təsadüfi deyil ki, hiperbolanın əsas əhatə dairəsi olmayan gündəlik danışığa nitqinə nəzarət olunur.

Eyni zamanda, hiperbola gücləndirmə üçün təsirli bir vasitə kimi geniş istifadə olunur, bədii və natiqlik nitqi, jurnalistikada bu özünü daha çox göstərir. Çox vaxt hiperbola metafor ilə eyniləşdirilir, yəni hiperbolanın metafor olduğu iddia edilir. Hiperbolik ifadələr tez-tez paradokslar, alogizmlər və reallıqla ziddiyyət təşkil edən ifadələri ehtiva edir.

Xüsusilə güclü mübaliğə, şişirtmə bəzən absurdluq həddinə çata bilir, personajın nitqinə komik çalar vermək üçün istifadə olunur. Bəzi hallarda, müəllifin vəziyyəti təhrif etmək üçün hiperboladan istifadə etməsi faydalıdır, maksimum dərəcədə müəyyən bir xassəyə malik olaraq – işarələmək üçün onların bəzi xüsusiyyətləri və ya digər insanların xüsusiyyətləri burada əks edilir. Başqalarına şişirdilmiş təəssürat yaratmaq istəyi, öz zəiflikləri və ya əksinə, həmsöhbətin, üçüncü şəxslərin əlamətləri haqqında, predmet, hadisələr və s. özünü göstərir. Danışan nitqini daim müxtəlif vasitələrlə gücləndirir, emosional sözlərdən və metaforlardan istifadə edir və s. Hiperbola vasitələri bunda mühüm rol oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ən çox hiperbolik ifadələr vurğulanır, insanın və insan fəaliyyətinin və ya bəzi xarici hadisələrin qiymətləndirilməsi sahəsində insan maraqlarının təsirləndiyi dünya burada əks olunur. Natiqin bu keyfiyyətləri və halları, dinləyici və digər şəxslər, hadisələrin müxtəlif xüsusiyyətləri, məsələn, kosmosda hərəkət, insanların münasibətləri və qarşılıqlı əlaqələri, təbiət hadisələri, bu və ya digər şəkildə təsir göstərir, insanların fiziki və emosional vəziyyəti və s. ifadə edilir. Bundan əlavə, hiperbola deyim kontekstində – söz və ifadələrin mənasının semantik çevrilməsi ilə, birdəfəlik dəyəridən hərəkətin sabitlik dəyərinə, xüsusidən ümumiyyə və s. özünü göstərir.

Hiperbola mübaliğə mənasını verir və bu üslubi qurğunun mənası məhz budur. Ancaq bütün hiperbolalar o qədər də açıq deyil. Hiperbola ifadəsini eşitdiyimiz zaman verməli olduğunuz sual, onun

həqiqətən doğru ifadə olub-olmamasıdır. Hiperbola bizi buna inandıracaq, bu onu effektiv və strateji üslubi vasitə edir.

Alimlər qeyd edirlər ki, hiperbola təkcə şişirtmə deyil, həm də xarakteristikanın, yəni maksimizasiya və minimuma endirilməsidir. Hiperbollaşmanın ən vacib şərti etibarlı məlumatın istəyə bağlı təqdim edilməsidir. Hiperbola ünsiyyət prosesində əsas təsir vasitəsidir, nitqdə ifadəliliyi artırır¹⁹.

Qeyd etmək lazımdır ki, hiperbola metafor, metonimiya və ironiya ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Bu stilistik üsullar bir-birini tamamlayan canlı obrazlar yaradır. Hiperbollaşmanın ən geniş yayılmış üsullarından biri də mübaligə hiperbolalarının və aşağı ifadə hiperbolalarının əsasını təşkil edən frazeoloji vahidlərdir. Hal-hazırda dilçilikdə hiperbolanın qurulmasının xüsusiyyətləri, onun ifadəsinin linqvistik üsulları, ana dilində danışanların nitqində yerinə yetirilən funksiyalar və hiperbollaşma strategiyaları kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Hiperbola poetik fiqur kimi, trop və üslub vasitəsi kimi qəbul edilir. Hiperbola həm də həddən artıq qiymətləndirmənin və ya şişirtmənin ifadə üsullarından birini təmsil edən gücləndirici kimi müəyyən edilir. Yəni, litotlar hiperbolanın bir növü hesab olunur. Hiperbola ilə bağlı müxtəlif terminoloji məktəblərin fərqli baxış nöqtələrinə əsaslanaraq, yuxarıda göstərilən anlayışların sinonim olduğu qənaətinə gələ bilərik. Fikrimizcə, hiperbola stilistik bir cihazdır, çünki ifadəliliyi və obrazlılığı artırmağa kömək edir. Bu, natiqin dinləyiciyə müəyyən təsir göstərmək üçün nitqinin ifadəliliyini artırmaq üçün istifadə etdiyi texnikadır.

Hiperbolanın mahiyyəti və fəaliyyət xüsusiyyətləri məsələsi həm yerli, həm də xarici dilçilərin əsərlərində çox az işıqlandırılmışdır. Ş.Balli “Fransız stilistikası”nda danışmaq nitqində mübaligə hadisəsini təsvir etməyə ən çox diqqət yetirmişdir. İsveçrəli dilçi şifahi nitqin ifadə vasitələri arasında hiperbolaya xüsusi yer vermiş, bu hadisənin əsasının dildənkənar müstəvidə olduğunu

¹⁹ Rubio, F., Paula C., Robyn C. Metaphor and hyperbole: Testing the Continuity Hypothesis // Metaphor and Symbol, – 2015. 30 (1), – p.31.

göstərmişdir²⁰. Müxtəlif dillərin təşəkkülü və inkişafına təsir edən qanun və cərəyanların ümumiliyini dərk edərək, buna baxmayaraq, hesab edirik ki, bu qanunların və cərəyanların həyata keçirilməsi xalqların inkişafının etnomədəni unikallığına görə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik ola bilər.

Ədəbi əsəri bədii baxımdan zənginləşdirən və onu estetik cəhətdən bəzəyən poetik fiqurlardan biri də hiperboladır. Hiperbola, müəllifin çatdırmaq istədiyi fikrin və ideyanın oxucuya və ya dinləyiciyə daha aydın və qabarıq şəkildə təqdim edilməsinə xidmət edir. Bu elə bir bədii vasitədir ki, hadisənin daha təsirli görünməsi məqsədilə həddindən artıq böyüdülmür və real olmayan hadisə və faktlarla müqayisəyə cəlb olunur. Mübaliğə, hadisənin mahiyyət və məzmununu genişləndirmək, böyütmək və şişirtmək üzərində qurulduğundan, reallıqdan müəyyən qədər uzaqlaşmış olur. Bununla belə, oxucuda estetik baxımdan müsbət təəssürat yaradır və əsərin ideya-estetik strukturu ilə sıx bağlılıq təşkil edir.

Əsərlərdə mübaliğə funksiyasını daşıyan hər bir ifadə, təsvir edilən səhnə, obraz və xarakterlə üzvi əlaqədə işlənir. Bu isə əsərin bədii dilinə emosional dərinlik və ifadə gücü qazandırır. Bədii mətnlərdə istifadə edilən mübaliğələr, adətən, tək bir söz deyil, bir neçə sözün birləşərək yeni məna yaratması ilə meydana çıxır. Mübaliğə, fikrin obrazlı ifadəsinin formalarından biri olaraq, hadisənin invariantlardan seçilib fərqləndirilməsinə xidmət edir. Hadisələr arasında adekvatlıq, oxşarlıq və ümumi invariantlıq kimi xüsusiyyətlər bəzi hallarda onların eyni şəkildə təqdiminə zəmin yaratsa da, bəzən həmin hadisələrin xüsusi olaraq vurğulanaraq ön plana çıxarılmasına imkan verir.

“Hiperbola” terminini təyin edərkən yadda saxlamaq lazımdır ki, ətrafdakı reallığın hiperbolası insan şüurunun ayrılmaz bir xüsusiyyəti, hər hansı bir milli dildə əks olunan cisim və hadisələri emosional əhəmiyyəti baxımından təsnif etmək üsuludur. İnsan duyğularının və təcrübələrinin ən geniş spektrini ifadə etmək üçün məhdud dil vasitələri insanın emosional vəziyyətini və təsvir olunan reallığa münasibətini üzə çıxaran yolların daimi axtarışına səbəb

²⁰ Балли, Ш. Французская стилистика / Ш.Балли. – Москва: Изд-во иност. лит., – 1961. – с.59

olur. İşarələrin və hadisələrin hiperbollaşması təkcə onların emosional qavrayışını aşkarlamağa deyil, həm də bəyanatın alıcısı üçün əhəmiyyətini vurğulamağa imkan verir. Yerli və xarici dilçilər bu fenomeni müxtəlif nöqteyi-nəzərdən nəzərdən keçirirlər, lakin həmişə razılaşırlar ki, hiperbola təsvir olunan obyektin xüsusiyyətlərini və keyfiyyətlərini şüurlu, emosional olaraq şişirtməyə əsaslanan nitq texnikasıdır. Hiperbolik şişirtmənin şüurlu təbiəti iki tərəfli bir təbiətə malikdir, çünki hiperbollaşdırılmış xüsusiyyətin qeyri-reallığı həm bəyanatın müəllifi, həm də onu qəbul edən şəxs tərəfindən nəzərdə tutulur. Təsvir edilənlərlə real vəziyyət arasındakı uyğunsuzluq müəllifin təsvir olunan fenomenə münasibətini daha aydın və qısa şəkildə ifadə etmək, ona emosional qiymət vermək məqsədi daşıyır.

Apardığımız tədqiqat zamanı aşağıdakı **Nəticələr** əldə edilmişdir:

1. Müasir dilçilikdə və ədəbiyyatşünaslıqda “hiperbola” termini ilə tez-tez rastlaşırıq. Lakin fon biliklərinin və konkret kontekstin sintezi həmişə birmənalı hiperbola sözünün anlayışına gətirib çıxarmır. Ona görə də, bədii mətndə işlənən hiperbola digər mətn hiperbolaların əlamətlərini özündə əks etdirsə belə, fərqli məqsəd daşıyır. Bunu belə izah etmək olar: bədii əsərin müəllifi öz əsəri vasitəsilə oxucunun “daxili dünyasına” nüfuz etməyə cəhd edir. Məqsəd isə ona təsir edib onun fikrində dəyişikliklər yaratmaqdır.

2. Dilçilikdə belə bir fikir də mövcuddur ki, hiperbola eyni zamanda mətnyaratma prosesi və mütaliə prosesidir. Birinciyə görə, doğrudan da, təklif olunan material qrafik mətndir, ikinciyə görə isə qavrama prosesində fikirdə yaradılan, qurulan hiperboladır, yəni bədii hiperboladır. Bədii mətnlərdə istifadə olunan hiperbolanın təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

Bədii mətn müəllifi fikrini ifadə etmək üçün hiperbola yaradır. Bu zaman bədii mətn – bədii hiperbolanın orta mərhələsi kimi, onun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir və bədii hiperbolanın mərhələli əlaqələrinin potensial spektridir. Bədii mətndə oxucunun sərbəst şəkildə düşünməsi üçün müəllif tərəfindən yaradılan situasiyada həm müəllif, həm də oxucu arasında baş verən kommunikasiya bədii hiperbolanı yaradır. Bədii mətn və bədii hiperbolanı təhlil edərək

qənaətə gəlmək olar ki, bədii hiperbola adresat və adresantın bədii mətnə dünyagörüşü, həyat tərzi, yetişdiyi sosio-mədəni mühitin təsiri nəticəsində öz yanaşmasıdır.

3. Bədii hiperbolaya xüsusi ifadə dəyəri qazandıran metafor və metonimiya, oxucunun mətni estetik baxımdan qəbul etməsinə və ondan zövq almasına xidmət edir. XX əsr Amerika ədəbiyyatında müxtəlif janrlarda qələm çalan yazıçılar bu ritorik vasitələrdən geniş şəkildə istifadə etmiş, bu fiqurlar vasitəsilə təqdim etmək istədikləri fikir və ideyanı həm düşündürücü, həm də estetik həzz doğuracaq şəkildə çatdırmışlar. Metafor, metonimiya və ironiya kimi ifadə vasitələrinin işlədilməsi və onların dərk edilməsi insanın koqnitiv və mental mexanizmləri ilə sıx bağlıdır. Bununla yanaşı, həmin ifadələrin düzgün qavranılması üçün oxucuda bədii prinsipin mövcudluğu da mühüm rol oynayır.

4. Hiperbolanın əsas meyarlarından biri də onun praqmatik xarakter daşmasıdır. Bədii hiperbola, oxucuya hazır və müsbət məzmunlu informasiya kimi deyil, daha çox məlum bir sxem və ya tapmaca şəklində təqdim olunur ki, bu da oxucudan həmin semantik planda yeni anlamlar çıxarmağı və əlavə mənalara formalaşdırmağı tələb edir. Bu səbəbdən də hiperbolanın interpretasiyası zamanı müxtəlif yanaşmalar meydana çıxır. Bu müxtəliflik isə bədii diskursun təbii qanunauyğunluğu kimi qəbul olunur. Xüsusilə, bədii hiperbolanın formalaşması üçün onun gizli və mühüm mənalарının aşkara çıxarılması vacib sayılır. Məsələn, Amerika yazıçısı Rey Bredberi “həyat” və “ölüm” anlayışlarını işləyərkən, bədii hiperbolanın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri olan dolayı (gizli) məna elementlərini ifadəyə daxil etmişdir

5. Hiperbolanın ifadə gücünü və obrazlılığını artırmaq məqsədilə yazıçılar təkcə metafor və metonimiyadan deyil, digər nitq fiqurlarından da geniş şəkildə istifadə edirlər. Müəllifin əsərində bu cür nitq fiqurlarına müraciət etməsinin səbəblərindən biri, təqdim olunan fikrin daha inandırıcı, yadda qalan və estetik baxımdan cəlbedici şəkildə çatdırılmasına nail olmaq istəyi ilə bağlıdır. Belə hallarda bu ifadə vasitələri “ritorik vasitələr” funksiyasını daşıyır. Təzad, epitet, təşbeh, mübaliğə, kiçiltmə, asendenton, polisendenton kimi nitq fiqurları həm bədii diskursun ifadəliliyini formalaşdırmaq

və gücləndirmək, həm də onu digər diskurs növlərindən fərqləndirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

6. Bədii hiperbola koqnitiv aspektdən təhlil edildikdə, onun qavranılmasında verbal konnotasiya və denotasiyaların şərhı, kontekstdəki sözlərin mənasının başa düşülməsi, eləcə də söz birləşməsi, budaq cümlələr, bütöv cümlələr, paraqraflar və mətn fraqmentləri arasında əlaqələrin qurulması mühüm rol oynayır. Bu zaman yazıçının mətnədə istifadə etdiyi koheziya vasitələri və yaratdığı koherentlik xüsusilə önəm daşıyır. E.Heminquey və F.S.Fitsceraldın bədii irsi üzərində aparılan araşdırmalar göstərir ki, məhz koheziya və koherentliyin mövcudluğu, bədii hiperbolanın semantik təhlilində onların əhəmiyyətli funksiyasını üzə çıxarır.

Bədii mətnlərdə yazıçı öz ideyasını və intensiyasını oxucuya çatdırmaq üçün koheziya vasitələrindən ustalıqla istifadə edir, leksik göstəricilər vasitəsilə koherentlik yaradır və bu yolla oxucunun mətnədəki koqnitiv məqamları anlamasını gözləyir. E.Heminqueyin bədii üslubunu araşdıran tədqiqatçılar onun konseptual hiperbolalarını – məsələn, ideoloji olaraq “müharibə”, zaman və məkan baxımından “səyahət” – sosio-koqnitiv yanaşma əsasında təhlil etmiş və yazıçının leksik seçimlərinin sosial və dil kontekstlərinə görə əvvəlcədən müəyyənləşdirildiyini göstərmişlər.

F.S.Fitsceraldın əsərlərində isə hiperbola adətən gizli müqayisə formasında işlədilərək, oxucuya daha güclü emosional təsir bağışlamaq üçün obyektlərin və hadisələrin xüsusiyyətlərinin açıq şəkildə və məqsədli şəkildə şişirdilməsi vasitəsi kimi çıxış edir.

7. Mətnin praqmatik dəyərini ifadə etmək məqsədilə ritorik və üslubi ifadə vasitələrindən istifadə olunur. Cek London və Çarlz Dikkens bədii hiperbola yaratdıqları zaman müəyyən obrazlar formalaşdırır və bu obrazlar vasitəsilə oxucuya təsir göstərməyi qarşılıqlı məqsəd qoyurlar. Cek London bu obrazlarda yalnız insanlara xas olan müxtəlif xüsusiyyətləri deyil, həm də onlara məxsus ifadə üslubunu diqqətə çatdırır. Bu ifadə tərzini isə ritorik vasitələr hesabına qurmaq mümkündür. Çarlz Dikkensin yaradıcılığında bu xüsusiyyət daha qabarıq şəkildə özünü göstərir.

Yazıçı hiperbolik təsvirlər zamanı təqdim etdiyi fenomenin xüsusiyyətlərini qeyri-adi söz birləşmələri və sözlərin çevik şəkildə

manipulyasiyası ilə oxucunun diqqətinə çatdırır. Beləliklə, oxucu həmin hadisə və ya obrazı fərqli baxış bucaqlarından qiymətləndirməyə təşviq olunur. Tropların tətbiqi vasitəsilə müəllifin yaradıcı şəkildə “təfəkkürün yenidən qurulması” bacarığı üzə çıxır və bu, onun əhatəsindəki dünyanı obrazlı və təsirli formada təqdim etməsinə imkan yaradır.

8. Postmodern dövrün bir çox ədəbi nümunələrində olduğu kimi, müasir ədəbi nağıllar da mətn səviyyəsində oyun prinsipinə əsaslanır. Bu xüsusiyyət, mətnin bütün qatlarında oyun texnikalarının tətbiqi ilə yanaşı, müxtəlif ədəbi və ekstralinqvistik mədəni kodların fraqmentlərinin istifadəsi nəticəsində mətnlərarası səviyyədə özünü göstərir. Bu kontekstdə xüsusilə R.Dahlin nağıllarını qeyd etmək olar. Müəllifin “Çarli və şokolad fabriki” əsərində Çarli və onun ailəsini xarakterizə etmək məqsədilə istifadə etdiyi bəzi hiperbolalar personajların şəxsiyyətindən çox onların ağır maddi durumu ilə əlaqələndirilir. Bu yanaşma oxucuda həm empatiya hissi yaradır, həm də personajlara rəğbətə formalaşmasına səbəb olur.

9. Müəllif hiperboladan istifadə edərək həmişə oxucunun başa düşməsinə gözləyir, mübaliğə qəsdən stilistik vasitə kimi verilir. Başqa sözlə, bədii hiperbola, sanki, hiperbolanı yaradan ilə qarşılıqlı razılaşmanı təmin edir. Teodor Drayzerin “Kerri bacı” romanında bunu daha aydın görmək mümkündür. Burada istifadə edilən hiperbolalarda adi, təbii olanın toqquşması var, hadisələr və obyektlər və qeyri-mümkün, qeyri-real şəkildə özünü göstərir. Hiperbolada iki məna eyni vaxtda həyata keçirilir: sözlərin əsas, subyekt-məntiqi mənaları və sözlərin kontekstual-emosional mənaları.

Tədqiqatın məzmunu və əsas müddəaları aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. İngilisdilli bədii mətnlərdə hiperbola üslubi vasitəsi kimi // – Bakı: Azərbaycan Universiteti, İpək Yolu, – 2022. № 1, – s.107-112.
2. Hiperbolanın digər məcaz dili elementləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2022. № 13, – s.79-88.

3. The pragmatic function of hyperbole in English fictional text // The XXXIII International scientific symposium “Dialogue of sciences and cultures in the modern world”. – Bishkek, Kyrgyzstan, – 24 December, – 2022, – p.71-74.
4. Hiperbola bədii mətnlərdə yumoristik effektlər yaratmaq üçün vasitələrdən biri kimi // Gənc tədqiqatçıların VI Respublika elmi-praktik konfransının materialları. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 10 mart, – 2023, – s.18-20.
5. Azərbaycan və ingilis dillərində jurnalist mətnlərinin hiperbolizasiyasının linqvistik xüsusiyyətləri // VII International conference of young researchers. – Baku: ASCCA and BEU, – 28-29 April, – 2023, – s.1911-1914.
6. Metaphor and Hyperbole in contrast // – Bakı, Filologiya və pedaqogika elmi araşdırmalar. Beynəlxalq elmi jurnal, – 2024. Cild 1, № 2, – s.67-73.
7. Hiperbolanın müxtəlif diskurs janrlarında rolu // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2024. № 3, – s.19-22.
8. The process of figurative extension in fictional text // – Bakı: Azərbaycan Universiteti, İpək Yolu, – 2025. № 1, – s.111-114.
9. Metaphorical Expressions in English Literary Texts and their Pragmatic Characteristics // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, – 2025. Том 36(75), №4, Частина 1, – p.113-120.

Dissertasiyanın müdafiəsi 08 may 2026-cı il tarixində saat 13.00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 07 aprel 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 01.04.2026

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 38971 işarə

Tiraj: 100